

EXPUNERE PE SCURT
A
PRINCIPIILOR FUNDAMENTALE ALE ISTORIEI*

A. D. Xenopol

În veacul ce acum se sfârșește, odată cu o puternică înviere a studiilor istorice, s-au îndeletnicit cugetătorii și cu teoria acestei discipline, căutând a se hotărî mai lămurit țintele ce le urmărește și mijloacele întrebuițate spre a le ajunge. S-au scris nenumărate lucrări, în care teoria istoriei este tractată sau în toată întinderea, sau în chip mai mult întâmplător. Cele mai multe din aceste încercări sunt datorite sociologilor, care, ei mai ales, s-au arătat nemulțumiți cu chipul cum istoria a fost până acum prelucrată și care voiesc să creeze, pentru a zice astfel, istoria din nou, punând-o pe alte temelii, acele ale unei științe, și scoțând-o din sfera literară, în care până acum a fost cuprinsă.

Pentru a ajunge această țintă, se cere de către cugetătorii ce îndrumă atare cercetări ca și istoria să fie întemeiată pe principiile de care se călăuzesc toate științele, anume ca ea să generalizeze fenomenele din care se alcătuiesc și aceste generalizări să fie formulate în legi obștești, de caracter universal, cu ajutorul cărora istoria să poată, ca și celelalte științe, prevedea viitorul. Istoria literară de până acum ar fi bună de aruncat în coșniță; tot ce s-a scris până în vremile noastre asupra trecutului omenesc poate cel mult avea valoarea unei adunări de material; prelucrarea lui științifică încă își așteaptă meșterul neasemănat, care să scoată istoria din hăugașul în care mucezește și să o înalțe pe pedestalul științific, singurul pe care se poate întemeia o cunoștință serioasă și adevărată a vremurilor apuse.

Eu cred că o asemenea concepțiune a istoriei este tot ce poate fi mai greșit și că a o primi drept temelie teoretică este a compromite cu desăvârșire disciplina de care e vorba. De aceea am întreprins un studiu asupra principiilor, pe care trebuie să se reazime cunoștința trecutului, și cred că am izbutit a pune pe adevăratele ei temelii, și nu pe temelii de împrumut, această cunoștință. Cugetările mele le-am expus într-un volum ce a apărut chiar acum la Paris sub titlul: *Les principes fondamentaux de l'Histoire*, căruia va urma în curând o prelucrare românească ce a început chiar să apară în *Arhiva* din Iași.

---

* Fragment din comunicarea ținută la Academia Română în ședința din 9 aprilie 1899, ulterior publicată în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, seria II, tom XXI, 1899, p. 463-467.

Cea dintâi mare greșeală, comisă de toți învățații, este aceea de a privi istoria ca o știință singulară, pe care o clasifică între științele morale, alături de dreptul, morala, psihologia, etc. S-a luat însă aminte încă de mult că istoria este o știință foarte vastă, ce s-ar aplica aproape la toate cunoștințele omenești. În realitate istoria nu este o știință singulară, și anume o știință a faptelor spiritului, cum este ea definită de obicei, ci o disciplină ce se îndeletnicește cu dezvoltarea atât a lumii materiale cât și a celei intelectuale; căci pe lângă istoria propriu zisă, aceea a tuturor manifestărilor spiritului (istoria politică, culturală, istoria artelor, a religiunilor, a științelor, a dreptului, a moralei, a formelor economice, a filosofiei), nu este oare încă o istorie a organismelor, o istorie a dezvoltării pământului și chiar, ipotetic, o istorie a dezvoltării universului?

Istoria este deci un mod de concepțiune a lumii și nu o știință singuratică; ea se aplică la toate fenomenele și la toate felurile de cunoștințe. Istoria omenirii nu este, în acest chip de a privi lucrurile, decât urmarea istoriei materiei ce a precedat-o. La început s-a dezvoltat sistemul nostru solar; apoi pământul a desfășurat pe el un șir de formațiuni, pe care au apărut, de la un timp, organisme, ce s-au transformat într-un lung șir de prefaceri. Aceste au ajuns în sfârșit să dea naștere ființei omenești, care ea însăși s-a transformat întâi ca fizic, paralel cu ultimele prefaceri ale scoarței pământului, până când, cu rasa albă, rostirea supremă a omenirii, s-a pus un capăt dezvoltării organice materiale, iar puterea de transformare a naturii s-a abătut, de la prefacerea organismelor, la partea lăuntrică a omului, mintea lui, dând naștere acum civilizațiunilor, precum mai înainte dădea viață formelor organice neconținut propășitoare.

Cât mai mare, mai vastă și mai impunătoare este această concepțiune a istoriei, care întovărășește creațiunea de la arătarea ei în univers și nu consideră acea disciplină numai ca o manifestare de fenomene intelectuale, fără legătură cu temelia pe care ele se înalță, viața materială!

Această concepțiune, singura adevărată a istoriei, ca o dezvoltare a universului întreg, presupune neapărat o alta tot atât de mare, tot atât de însemnată, aceea a elementelor statornice pe care existența se întemeiază, deoarece nu poate fi dezvoltare fără o temelie permanentă pe care ea să se îndeplinească. Concepțiunea istorică sau de *succesiune a lumii* cere deci, ca corolar, o concepțiune statornică sau de *coexistență*. Toate lucrurile din această lume sunt sau statornice sau schimbătoare, și chiar lucrurile ce se schimbă pot fi privite ca statornice într-un moment dat. După cum lucrurile sunt luate ca elemente statornice în univers sau ca elemente supuse prefacerii, se nasc cele două concepțiuni intelectuale asupra fenomenelor lui, care dau naștere la două clase deosebite de științe, acele ale coexistenței și acele ale succesiunii.

Această dublă concepțiune a lumii își are rădăcina și explicarea în dualitatea formelor în care e turnat universul: spațiul și timpul, forme reale și existente în afară de mintea omenească, și nu numai forme ale acesteia, cum o vrea Kant. Spațiul se întinde în afară de noi și timpul curge neatârnat de noi; fără această concepțiune fundamentală, istoria nu ar fi decât o uriașă fantasmagorie.

Să cercetăm acum natura fenomenelor cu care se îndeletnicesc cele două mari clase de științe, acelea ale coexistenței și acele ale succesiunii, spre a vedea dacă e cu putință a se aplica acestor din urmă principiile și logica ce cărmuiesc pe cele dintâi? Greșeala tuturor cugetătorilor de până acum a fost că nu și-au dat seamă de deosebirea fundamentală dintre fenomenele coexistente și acele succesive și că, disciplinele științifice închegându-se mai întâi pentru faptele coexistente, ei au considerat ca științe numai sistemele de adevăruri privitoare la ele. Apoi când a venit rândul și faptelor succesive de a fi prinse în închegări științifice, s-a cugetat a se aplica, curat și fără alegere, principiile ce ocârmuiau științele coexistente la întocmirea acelor ale succesiunii – cea mai mare greșeală ce s-a putut face vreodată în domeniul logicei. Tocmai această greșeală voiesc s-o îndrept, prin cercetarea principiilor fundamentale ale istoriei, adică ale științei faptelor succesive.

Privim ca fapte coexistente, și le numim astfel, toate acele fapte ce se repetă neconținut în univers, fie în toate timpurile, fie într-un moment dat, fapte asupra cărora timpul nu are nici o înrâurire. Chiar de sunt oarecare deosebiri între faptele de aceeași categorie ce se repetă fără încetare, aceste deosebiri sunt neînsemnate; ele pot fi lăsate la o parte și, considerând aceste fapte ca reprezentantele unui tip unic, putem generaliza fenomenul și să-l exprimăm prin o singură noțiune sau judecată. Așa bunăoară: căderea corpurilor, dilatarea gazelor, presiunea lichidelor, descărcările electrice, se petrec în același chip pe toată suprafața pământului, și cu siguranță chiar și pe alte corpuri cerești. Ele s-au petrecut în același mod pe timpul Egiptenilor, al Grecilor, al Romanilor, în Veacul de mijloc, precum se petrec în vremile noastre și precum se vor petrece de-a pururea, în cursul veacurilor ce au să vină. Tot fapte coexistente sunt însă și învârtirile repetate ale planetelor în jurul lor însele, precum și revoluțiunile lor în jurul soarelui, căci, deși timpul este un element esențial pentru ca ele să se poată îndeplini, el nu pune în lucrare asupra lor nici o înrâurire modificatoare. Tot fapte coexistente sunt apoi și fenomenele intelectuale ce se repetă fără schimbare în omenire, precum legile cugetării, efectele pasiunilor, înrâuririle voinței, sau în alte domenii, scumpirea sau ieftinirea mărfurilor după ofertă și cerere, sau producerea mai bună și mai repede, potrivit cu împărțirea muncii, desfacerea nobleței din sânul poporului, efectele războaielor purtate pe socoteala oșteanului etc., etc. Toate aceste fapte, repetându-se fără nici o schimbare în decursul vremilor, sau fiind considerate neatârnat de timpul ce le-ar putea modifica, constituiesc fapte coexistente.

Cu totul de altfel sunt faptele succesive. Acestea nu se repetă nici odată în mod identic, ci ele sunt neconținut prefăcute prin curgerea timpului. Cu toate că și faptele succesive pot înfățișa oarecare asemănări, acestea nu alcătuiesc partea lor esențială, ci aceasta este constituită tocmai din elementele deosebitoare. Așa teatrul antic și cel modern au ieșit tot din misterele religioase; dar modul cum lucrul s-a făcut și formele cărora unul și altul au dat naștere sunt cu totul deosebite. Literatura clasică latină și greacă împărtășesc cu cea franceză depli-

năitatea formei; dar această asemănare nu are decât o mică însemnătate față cu elementele ce le deosebesc. Dreptul roman și cel german au de scop tot regularea raporturilor dintre oameni. Ceea ce însă este partea de seamă în cunoștința lor nu este această asemănare de tot generală, ci deosebirile dintre ambele sisteme.

În coexistență predomină deci asemănarea; în succesiune deosebirea. Științele coexistenței vor fi sisteme de asemănări, științele succesive sisteme de deosebiri. *De aici se vede cât de departe unul de altul stau aceste două moduri de concepțiune ale lumii, și deci cât de greșită trebuie să fie încercarea de a aplica unuia principiile ce cărmuiesc pe celălalt. Tocmai năzuința cugetătorilor, care voiesc să prefacă istoria, de a închea în noțiuni și judecăți obștești producerea fenomenelor succesive, de a le formula în legi, se va lovi totdeauna de nerăsturnata piedică a nerepetării fenomenelor succesive. Aceste sunt pururea altele, și chiar când ele par a se repeta, o fac sub forme care le schimbă cu totul caracterul și natura. Fenomenele succesive, chiar când se produc paralel, și pentru aceleași categorii, sunt totdeauna deosebite; apoi ele nu se produc decât o singură dată în decursul vremurilor și nu se mai reproduc nici odată. Odată numai a fost o epocă cretacee, odată una carboniferă sau o epocă glaciară, odată numai a apărut ichtiosaurul, plesiosaurul, pterodactilul sau mamutul; au dispărut și nu se vor mai reproduce în veci. Odată numai a fost o civilizațiune feniciană, grecească, romană; odată au fost cruciatele, revoluțiunea din 1789, cea din 1848, și nu se vor mai reproduce așa cum a fost nici odinioară. Nu se pot însă generaliza decât noțiuni sau judecăți asemănătoare. Fenomenele succesive fiind totdeauna unice, nu se pot subsuma și închea în formule obștești. Legi deci, în felul aceloră ce ocârmuiesc producerea fenomenelor coexistente, care se reproduc și se repetă neconținut aceleași, nu pot fi formulate în istorie, și încercarea de a ridica pe această cale istoria la rangul de știință este o zadarnică opintire.*